

Дмитро Малаков,
заступник директора з наукової роботи
Музею історії Києва

Архітектор Василь Осьмак

У матеріалі йдеться про київського архітектора Василя Олександровича Осьмака, автора проекту будинку бібліотеки (тепер філії №1 Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського) по вул. Володимирській, 62, творчість якого припала на першу третину ХХ ст. З ім'ям В.Осьмака пов'язано чимало будівель та пам'ятних місць України.

Василь Осьмак народився 8(20) квітня 1870 р. в містечку Гоголів колишнього Остерського повіту на Чернігівщині в родині статського радника, потомственого дворянина Олександра Мусійовича Осьмака* і 21 січня 1887 р. включений при батькові своєму до третьої частини дворянської родословної книги Чернігівської губернії¹.

Василь ріс чи то в Гоголеві, чи в Києві, при Кадетському корпусі, де служив батько. У 1880 р. був прийнятий до Київської 2-ї гімназії, а по закінченні вступив на математичний факультет Університету св.Володимира. Прослухавши чотири семестри, перейшов до петербурзького Інституту цивільних інженерів (закінчив 1895 р. за першим розрядом)**³.

По закінченні інституту В.Осьмак рік працював молодшим інженером у будівельному відділенні Волинського губернського правління в Житомирі, а з 1896 р. - в архітектурному відділі Управління Південно-західної залізниці. Брав участь у спорудженні Біловезької вітки залізниці, де спроектував і побудував усі цивільні споруди. У 1900 р. ректор Київського політехнічного інституту В.Л.Кирпичов запросив В.Осьмака штатним викладачем архітектури⁸.

Вважається, що першим відомим авторським твором В.Осьмака в Києві був Троїцький народний дім, споруджений у 1900-1902 рр. на вул. Великій Васильківській, 53⁹. Однак проектував його архітектор Г.Антоновський, а В.Осьмак здійснював нагляд за будівництвом*.

У наступні роки В.Осьмак бере

участь у спорудженні будинку приватної жіночої гімназії О.Дучинської по вул. Тимофіївській (тепер М.Коцюбинського), 7¹¹, у проектуванні й спорудженні будинку Київського відділення Петербурзького столичного ломбарду по вул. Прорізній, 8*.

Наприкінці 1908 р. у зв'язку з виходом у відставку архітектора Університету св.Володимира Ф.Ессена, на вакантне місце подав заяву й В.Осьмак і був обраний на цю посаду 23 січня 1909 р.¹²

У 1910 р. університет доручив В.Осьмаку проектування клінічного містечка** на Байковій горі та

кою діяльністю. І тому на фасаді встановлено погруддя двох великих українців - Т.Шевченка і М.Гоголя¹⁰. То був досить сміливий крок для своєї доби. Нині тут - театр оперети.

* Ця імпозантна будівля у стилі «модерн» дуже постраждала під час вибухів і пожеж, заповдіяних більшовицькими агентами в окупованому німецькою армією Києві, що почалися 24 вересня 1941 р. Зберігся після повоєнних перебудов і зникнення Музикального провулку фасад колишнього ломбарду, звернений тепер вже на подвір'я по вул. Прорізній. Серед металевих драбин, ганків і кран-балок, що нині обліпили тепер уже тилловий фасад, впадають в око гарні пропорції членувань, розвинений карниз великого виносу та ліплена символіка, що мала відповідати призначенню будинку: химерно переплетені жезл Меркурія - кадуцей (ознака торгівлі) та якір (символ одвічної надії).

** Для клінічного містечка проектувалося спорудити понад 40 будинків спеціального призначення, зокрема інституту оперативної хірургії, судової медицини, за-

* О.Осьмак у 1864 р. закінчив курс наук на природничому відділенні фізико-математичного факультету Університету св.Володимира. Працював старшим учителем у гімназіях Литви та Латвії, вихователем у Київській військовій гімназії. З 1881 р. і до кінця життя - помічник інспектора класів у Володимирському Київському кадетському корпусі².

**Ще студентом Василь одружився з дочкою директора Київського Кадетського корпусу генерал-майора П.О.Алексєєва Марією. В них народилися діти: Ольга (1894), Наталка (1897) та Володимир (1906)⁴.

Першою відомою київською адресою В.Осьмака був будинок 46 по Маріїнсько-Благовіщенській вулиці⁵. Там зберігся чотириповерховий флігель (з надбу-

дованим пізніше п'ятим). Ще можна бачити візерунчасту, в техніці «терраццо», підлогу парадних сходів, вітражовані кольоровим склом вікна й дерев'яні чорні сходи. Але того будинку, що стояв по фронту вулиці і який видно на плані 1923 р.⁶, давно вже нема, і стверджувати, де саме мешкав В.Осьмак за цією адресою, важко.

Певно, що зі збільшенням сім'ї родина мусила переїхати до просторішого помешкання. Адресні довідники від 1905 по 1914 рр. подають нову адресу В.Осьмака - та ж сама Маріїнсько-Благовіщенська, 74. Цей чотириповерховий будинок належав М.Лубківській⁷ і був споруджений у характерній для Києва тої доби манері, відомій як «віденський ренсанс».

* Кошти на будівництво зібрала Стара громада, відома в місті своєю просвітниць-

бібліотеки університету¹³. Зважаючи на серйозність і відповідальність таких робіт, архітектор здійснив у 1910, 1911 та 1913 рр. закордонні поїздки з метою вивчення передового європейського досвіду. Він побував у Німеччині та Австро-Угорщині. Величезні обсяги проектування та необхідність цілковито віддатися справі змусили В.Осьмака звільнитися з політехнічного інституту¹⁴.

Роботи по спорудженню клінічного містечка велися, звичайно ж, при консультаціях професорів університету, які мали практичні висліди. Серед споруд, зведених у ті часи за проектами В.Осьмака, є особняк професора медицини Університету св.Володимира хірурга М.Дітерікса, побудований 1912 р. на Тимофіївській, 3^{15*}.

Того ж року за проектом В.Осьмака споруджується будинок приватної жіночої гімназії А.Жекуліної по вул. Львівській, 27. Новітні досягнення в архітектурі навчальних закладів відбилися й на цій споруді, а фасад оздоблений елементами класицизму в поєднанні з функціональною вже асиметрією та витонченими деталями з металу.

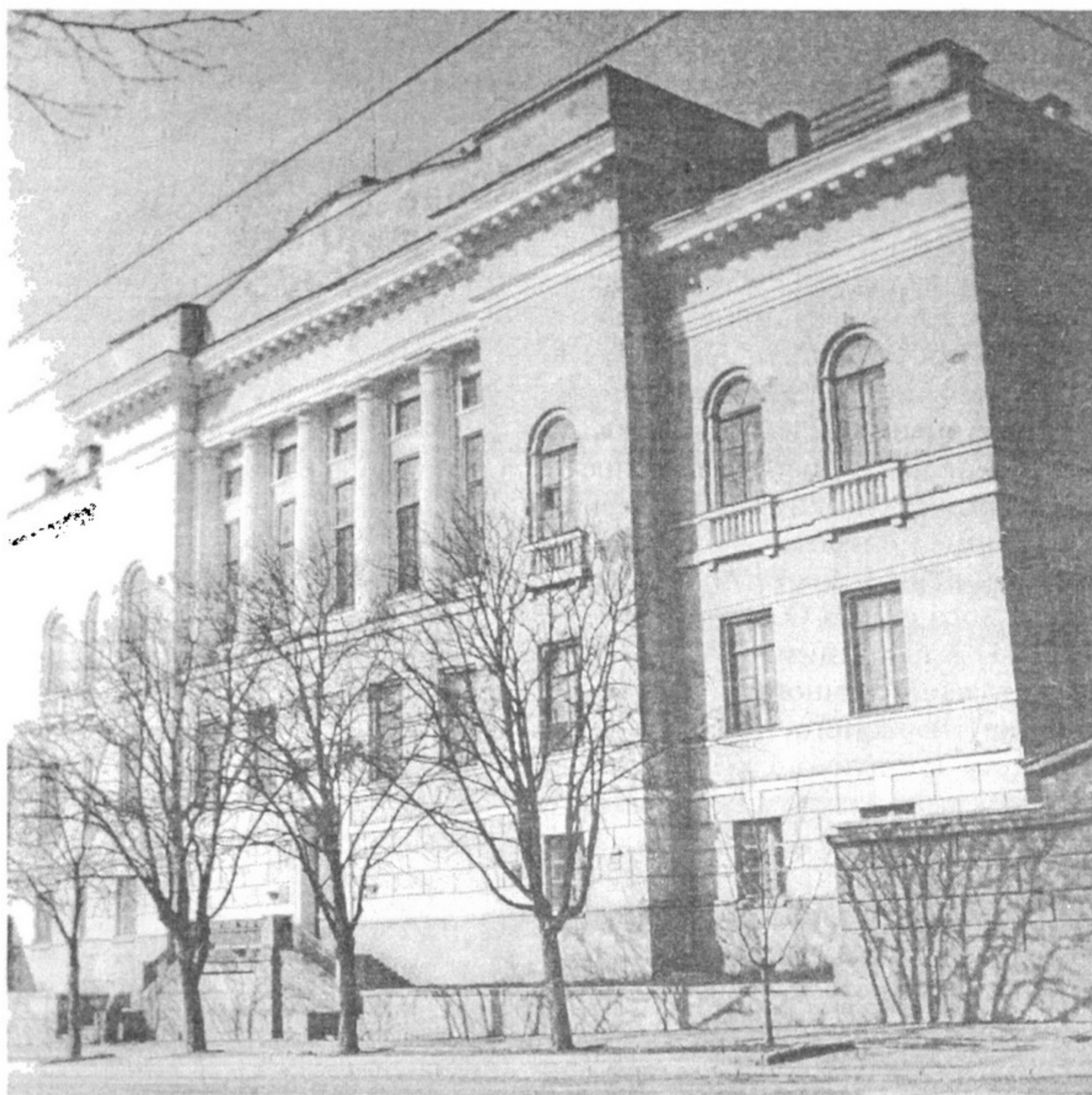
Для свого рідного містечка Гоголева архітектор безкоштовно спроектував і 1910 р. побудував земську лікарню, вище початкове училище, церкву, а для повітового міста Остра - народний дім¹⁶.

Неокласицизм, поширений в архітектурі в 1910-1914 рр., мав своїх відомих прихильників і в Києві, де яскраво позначився на творчості архітекторів П.Альшіна, П.Анд-

гальної патології, гістології та нормальної анатомії тощо. Усі будівлі розміщувалися на зонovanій території окремо за видами захворювань. У головному корпусі передбачалися палати на 4 - 6 осіб, ретельно розроблялися плани малих і великих операційних, перев'язочних, кабінетів і лабораторій. У центральній частині розміщувалася велика аудиторія з окремим входом для студентів-медиків. Впадають в око практична простота, пропорційність усіх споруд і висока якість виконання будівельних робіт.

Нині в клінічному містечку, значно розбудованому, розміщено Інститут фтизіатрії та пульмонології ім.Ф.Яновського.

* Оригінальна будівля, розміщена в глибині садиби, відзначається добре продуманим плануванням та оздобленням у кращих традиціях неокласицизму (нині тут Посольство Монголії).

Філія №1 Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського. Володимирська, 62.

реєва, П.Голландського, О.Кобелева і, звичайно ж, В.Осьмака. З кращих, архітектурно виразних споруд останнього стали симетрично поставлені, з однаковими фасадами корпуси бібліотеки й - тоді - гуманітарних кафедр університету на вулиці Володимирській, 58 і 62.

Бібліотека університету споруджувалася з 1911 р., але через світову війну роботи були згорнуті й остаточно завершені в 1929-1930 рр. за участю архітектора П.Альшіна. І хоча бічні фасади так і залишилися непотинькованими, незавершеними були й інші деталі, все ж у вестибулі на мармуровій дошці вибито римськими цифрами дату MCMXXX. Ця двоетапність будівництва за різних суспільно-політичних обставин, а відтак і економічних можливостей, аж надто помітна і досі навіть у будівельних матеріалах: акуратні гранітні сходинки, бездоганні металаські підлоги, металеве огороження сходів, виконане на першому етапі, тобто до радвлади, і вимушені елементи пристосування та незавершеності, на які за нових умов довелося згодитися авторові. І все ж основний його задум здійснено в загальній композиції, у величній

урочистості класичної архітектури, в щедрому поєднанні світла і простору інтер'єрів - у чому так кохався В.Осьмак.

Відвідувач, перш ніж потрапити до головної читальної зали, тричі долає парадні сходи - ніби символічно торуючи шлях до вершин знань. Перші сходи ведуть з вуличного хідника чотирма короткими гранітними маршами до парадних дверей, піднятих на рівень цокольного поверху за рельєфом місцевості й постановкою будинку на схилі вулиці. У вестибулі відвідувача зустрічає світлий обсяг, декоративне панно та п'ятимаршові сходи другого поверху. А вище - тримаршові широкі сходи з таким же широким ступінчастим парапетом. Колонида з класичною балюстрадою з трьох боків оточує урочистий простір сходів, створюючи піднесений настрій.

Ідею світла знань втілено в самій архітектоніці будинку, в розташуванні читальних зал та робочих кімнат уздовж трьох фасадів, у додатковій подачі денного світла в головну читальну залу крізь скляну стелю та освітлення парадних сходів і внутрішніх коридорів з атриуму - невеличкого дворику в центрі ком-

позиції. Відтак сонячні потоки струмують у всі приміщення бібліотеки (заощаджуючи електроенергію), а високі стелі й досконала вентиляція постійно забезпечують свіже повітря, що теж суттєво при розумовій довготривалій роботі.

Згодом, уже в 1936-1938 рр., В.Осьмакові пощастило завершити блискучий містобудівний та архітектурно-мистецький задум - прикрасити одну з центральних вулиць Києва - Володимирську - спорудами репрезентативними, класичними за призначенням і стилем - був започаткований ще В.Беретті та продовжений його сином О.Беретті, а потім - П.Альошиним. Так обабіч пізньокласицистичного та дещо важкуватого «червоного» корпусу університету і стали оці симетричні, винесені як ризаліти стосовно старого корпусу наперед, на лінію забудови всієї вулиці корпуси. Весь квартал прибрав високомистецького, завершеного архітектурного ансамблю, став окрасою всього Києва.

Архівна справа про службу викладача, цивільного інженера Осьмака, розпочата 1901 р., має 124 аркуші, а серед них - численні анкети радянської доби і життєписи - *curriculum vitae*. В.Осьмак одержав нагороди: орден св.Станіслава III ступеня, орден св.Анни III ст., медаль до 300-річчя дому Романових - звичайні чиновницькі відзнаки Російської імперії. Мав чин статського радника¹⁷.

Згідно з формуляром про службу, складеним у грудні 1918 р., В.Осьмаку належала 91 десятина землі з жилими будинками й спорудами в Гоголеві. Тимчасом за аналогічним документом, датованим 1897 р., тобто ще за життя батька, за В.Осьмаком «именія не числится»¹⁸.

У 1921-1927 рр. В.Осьмак мешкав на тій же Маріїнсько-Благовіщенській (тепер Саксаганського), 115, кв.11¹⁹.

Прискіпливо в'їдливі й настирливі радянські анкети склалися щороку - в справі В.Осьмака їх аж сім, а життєписів - п'ять за 1921-1926 рр. В одній з анкет на запитання «національність» В.Осьмак пише «русская»²⁰, хоча походив з українського роду. А 30 січня 1925 р., відповідаючи на низку питань щодо національності, писав, що викладання українською мову не веде, хоча «вміє чигати», «розуміє» роз-

Бібліотека Київського університету імені Тараса Шевченка, Володимирська, 58.

мовну мову, але «вивчити» її для потреб викладання 1925 р. не зможе, «оскільки термінології ще немає»²¹.

В.Осьмак підготував до друку монографію «Послідовний розвиток лікарняного зодчества», і 10 лютого 1926 р. просив дозволу поїхати в закордонне «відрядження для остаточної підготовки праці до друку» і відвідання Берліна, Лейпцига, Гамбурга, на що потрібно було йому 200 дол.²² Невідомо, чи відбулася ця подорож, але передувало цьому ось що. Наприкінці 1925 р. В.Осьмака образило керівництво КПІ, перевівши з професорів I категорії до II. На зборах студентів і викладачів шанованого професора взято під захист. Студенти наголошували, що відсутність друкованих праць у В.Осьмака (хоч існував не виданий рукопис) не є якоюсь вадою науковця, оскільки як архітектор, цивільний інженер, він реалізував себе численними, досконалими й відомими проектами, здійсненими в натурі, що є найголовнішим для такого фахівця. Категорію повернули²³.

Як згадує київський архітектор В.Безпалій, десь наприкінці 1929 або на початку 1930 р. В.Осьмак був

заарештований за вигаданим звинуваченням в антирадянській діяльності, а насправді - інтернований для примусового проектування об'єктів Київського губернського ДПУ. Йому в поміч було надано так само незаконно репресованих п'ятьох студентів-архітекторів. Ця група працювала й мешкала в колишньому особняку графині Н.Уварової по вул. Рози Люксембург (тепер - Липська).

Там під керівництвом В.Осьмака було спроектовано низку об'єктів ДПУ на Липках*. Як досвідчений архітектор, він задавав загальну планувальну схему, довіривши архітектурний образ фасадів нових споруд ДПУ своїм молодим колегам. А ті керувалися вже віяннями кубізму, ідеями провідного теоретика стилю Шарля ле Корбюзьє. Після завершення цих робіт архітектор був

* На садибі по вул. Липській, 15-17 з'явився клуб (тепер - театр юного глядача), ідальня, три блочні житлові будинки на чотири-п'ять поверхів кожен. По вул. Виноградній (тепер - Богомольця) було зведено другий клуб і казарму конвойних військ (тепер - МВС). На особняку по

умовно звільнений і брав участь у проектуванні ще кількох споруд у Києві: житлового будинку «Трансбуд» на Тарасівській, 18, середньої школи №71 на Польовому провулку, 10 - усе в співавторстві. Викладацьку роботу залишив назавжди.

Коли після 1933 р. було створено проектні майстерні Київської міськради, В.Осьмака призначили керівником 2-ої архітектурної майстерні. Серед робіт 30-х років - споруди на Дніпровському водогоні, планування стадіону «Динамо», типова двокомплектна триповерхова школа, набережна Дніпра в Києві (у співавторстві з В.Безпалім). Майстерно виконаний проект оздоблення гранітної набережної Дніпра здійснений частково у передвоєнний час і завершений по війні.

Сучасники відзначали, що Василь Олександрович був чудовим рисувальником, колористом, вправно й витончено оздоблював проекти, кохався в акварелі. Одна з кімнат його помешкання являла собою маленький виставочний зал творів майстра. Відомі й репродукції. А ще він, за спогадами архітектора В.Дюміна, «дивував усіх тим, що досить часто промовляв шестистопним ямбом»²⁴.

За кілька років до війни у В.Осьмака стався інсульт, і він після того припинив творчу діяльність. За словами архітектора В.Дюміна, помер В.О.Осьмак за вельми трагічних обставин в окупованому німцями Києві. У березні 1942 р. було надруковано в міській газеті некролог за підписом В.Леонтовича²⁵. Похований Василь Олександрович на Солом'янському кладовищі 9 січня 1942 р. поряд з батьком і дружиною Марією Павлівною.

Збудовані архітектором В.Осьмаком споруди освітніх, навчальних, лікувальних закладів відрізняють чіткість, простота, зручність і водночас шляхетність, тонкий вишуканий смак. І, безперечно, Київ Василя Осьмака заслуговує на спеціальну книгу, а ім'я визначного архітектора має бути відбито в меморіальних дошках.

Липській, 16 надбудовано другий поверх, зведено поряд корпус у три з половиною поверхи, з'єднаний з особняком переходом на рівні другого поверху, споруджено два триповерхові корпуси внутрішньої тюрми і так званий «тюрпод» - тюремний підвал на садибі.

Портал бібліотеки.

1. Державний архів м. Києва (далі - ДАК), ф.18, оп.2, спр.188, арк.5
2. Памятная книжка Киевской губернии на 1893 год. - К., 1893. - С. 73; Адресная и справочная книга «Весь Киев» на 1900 г. - К., 1900. - С. 707,285.
3. ДАК, ф. 18, оп. 2, спр. 188, арк. 68-70, 6-7.
4. Там само, ф. 18, оп 2, спр. 188, арк. 2 зв., 11.
5. Адресная и справочная книга «Весь Киев» на 1903 г. - К., 1903. - Стп. 852, 111; на 1904 г. - Стп. 937,540.
6. Киев. Лыбедской район. Съёмка Киев. губкоммунотдела в 1923 г. Планшет №321.
7. Адресная и справочная книга «Весь Киев» на 1905 г. - К., 1905, - С. 292; аналогічні видання 1906, 1909, 1911, 1913, 1914 рр.
8. Там само, ф. 16, оп. 444, спр. 125, арк. 5 та зв.
9. *Игнатов О.Н.* В.А.Осьмак - киевский архитектор // *Строительство и архитектура.* - 1970. - №1 - С. 34-36.
10. Спутник по г.Киеву: Иллюстрированный путеводитель по Киеву и его окрестностям. - К., 1913. - С. 34-35.
11. ДАК, ф. 18, оп. 2, спр. 188, арк. 70.
12. Там само, ф.16, оп. 444, опр. 125, арк. 6.
13. Там само, ф.18, оп. 2, спр. 188, арк. 68.
14. Там само, арк. 99, 43, 31, 46.
15. *Гіляров С.* Архітектура Києва передвоєнної доби // *Соц. Київ.* - 1936. - №4. - С.40.
16. ДАК, ф. 18, оп 2, спр. 188, арк. 70.
17. Там само, арк.4, 41, 20, 12 зв.
18. Там само, арк. 10 і зв. 2.
19. Там само, арк. 8, 74, 86-87 та зв.
20. Там само, арк. 84.
21. Там само, арк. 87 та зв., 99.
22. Там само.
23. Там само, арк. 106.
24. *Дюмін В.* Вони будували Київ (із спогадів старого архітектора) // *Хроніка 2000. Наш край. Альманах 1.* - К., 1993 - С.160.
27. *Нове українське слово* - 1942. - 28 березня.

Фотограф Д.Малаков.